

STRUČNÁ HISTORIE STÁTŮ

SAÚDSKÁ ARÁBIE

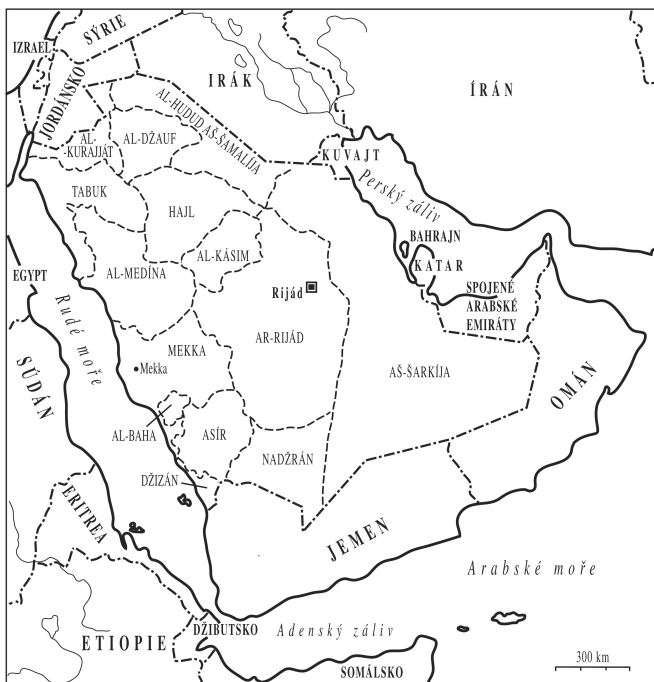
لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ

Jaroslav Bouček

Administrativní mapa Saúdské Arábie

S T R U Č N Á H I S T O R I E S T Á T Ů

Saúdská Arábie

JAROSLAV BOUČEK

NAKLADATELSTVÍ LIBRI, PRAHA 2005

© PhDr. Jaroslav Bouček, CSc., 2005

Odborný recenzent: Prof. PhDr. Rudolf Veselý, CSc.

© Libri, 2005

ISBN 80-7277-218-X

Obsah

Arabský poloostrov ve starověku	7
Nejstarší dějiny Arábie	7
Od nabatejského království k římské provincii	9
Kultura kmenové společnosti	10
Arabský poloostrov po vzniku a rozšíření islámu	13
Vystoupení Muhammada a korán	13
Saladin, křižáci a osmanská říše	17
Vznik a pád prvního saúdského státu	19
Obnovení saúdského státu Abdal Azízem	21
Vítězství Saúdovců nad Hášimovci	24
Vývoj po vytvoření jednotného království	27
Saúdská Arábie v období krize dosavadních struktur	31
Rozmach těžby ropy v poválečném období	31
Vznik nových společenských skupin	34
Královský režim od Abdal Azíze k Saúдови	38
Charakter královského režimu v 50. letech	41
Zahraniční politika: manévrování mezi USA a nacionalismem	45
Dělnické hnutí: stávkové vlny v letech 1953 a 1956	48
Aktivizace opozičních sil	50
Krise saúdského režimu	53
Saúdská Arábie v přechodném období 1958–1973	57
Boj o moc uvnitř saúdského klanu	57
Jemenská revoluce a vítězství Fajsala nad Saúdem	62
Opoziční vystoupení „svobodných princů“	64
Fajsalova konsolidace královského režimu	68
Politika „modernizace“	70
Zahraniční politika ve stínu jemenského konfliktu	73
Neúspěšný pokus o státní převrat roku 1969	76
Saúdská Arábie v období ropného boomu 1973–1985	79
Ropná politika Saúdské Arábie	79
Ekonomika na cestě kapitalistického rozvoje aneb saúdské pětiletky	82
Zbrojení a zahraniční politika	87
Saúdská společnost v ropné epoše	91

Zavraždění Fajsala a projevy nespokojenosti v armádě	95
Vznik militantních islámských hnutí	97
Vývoj po islámské revoluci v Íránu	101
Dobří spojenci, špatní vládcové – saúdský režim na přelomu tisíciletí	103
Důsledky poklesu cen ropy	103
Zahraniční politika ve znamení náboženského fundamentalismu	105
Opozice pod praporem islámu	108
Islámský terorismus – Usáma bin Ládín	114
Politika utajování a strachu	116
Česko-saúdskoarabské styky	119
Doporučená literatura	123
Články v časopisech	123
Encyklopedické heslo	125
Základní informace pro turisty	129
Zastupitelské úřady	133
Jazyková první pomoc	134

Arabský poloostrov ve starověku

Nejstarší dějiny Arábie

Zeměpisně – podobně jako historicky – může být Saúdská Arábie rozdělena do tří částí:

První je téměř neobývané vnitrozemí Nadžd, ve starověku nazývané *Arabia Deserta* (pustá Arábie), s kočovným chovem velbloudů, ovcí a koz a zemědělstvím v izolovaných oázách. Další dvě části tvoří pobřežní oblasti, na východě podél Zálivu (Perského či Arabského) al-Hasá a na západě podél Rudého moře Hidžáz s významnými obchodními středisky od dob starověku, kdy tato oblast byla pro skalnaté hory nad tihámskou nížinou nazývána *Arabia Petraea* (skalní Arábie) – na rozdíl od *Arabia Felix* (šťastná Arábie) označující území dnešního Jemenu.

Východ území Saúdské Arábie, kde je v dnešní době nehostinná poušť, byla kdysi přímořskou oblastí s řadou ostrovů i vnitrozemských jezer, osídlenou již před více než čtyřmi tisíci lety před n. l. obyvatelstvem s neolitickou kulturou z Mezopotámie, předchůdci sumerské civilizace. V následujícím období od čtvrtého do druhého tisíciletí před n. l. se východně podél Zálivu rozvíjela dilmunská kultura spojující Mezopotámii s civilizací v údolí Indu.

Od třetího tisíciletí před n. l. se jižní Arábie stala předmětem zájmu starověkých říší v Mezopotámii a Egyptě, neboť se odtud vedle koření dovážely vonné pryskyřice, získávané z kadidlovníku a myrhovníku, které se používaly jako kadidlo při náboženských obřadech, při výrobě parfémů, kosmetických přípravků i ve farmacii či při výrobě sladkostí. Egyptské prameny i řecký historik Herodotos († asi 420 před n. l.) zaznamenávají staroegyptské výpravy do Arábie, především na území dnešního Jemenu vedené s cílem získání těchto komodit: *Arábie je jediná země, kde roste myrhovník, skořice...* V dílech klasických řeckých a římských autorů od Eratosthena z Kýrény († asi 195 před n. l.) k Plinioví Staršímu († 79 n. l.) byla Arábie

popisována jako země oplývající nesmírným bohatstvím, obývaná svobodnýmilovnými lidmi.

Jméno Arab jako název národa se poprvé objevilo v asyrských textech v 9. století před n. l. jako pojmenování kočovníků v severní a severozápadní části Arabského poloostrova, kteří byli donuceni odvádět tribut asyrskému králi a byli jeho spojenci v tažení proti aramejskému králi v Damašku.

V 1. tisíciletí před naším letopočtem díky vlnám přistěhovalců ze severu na jih Arabského poloostrova vznikla čtyři starověká arabská království: minejské, sabejské, hadramautské a katabanské. Podobně jako v Mezopotámii v čele království nejprve stál kněz-král (*makkarib*), jehož postavení se v průběhu věků sekularizovalo, později užíval titulu král (*malik*). Pod ním významné místo zaujímal náčelník, kteří stáli v čele jednotlivých kmenových občin. Nejvýznamnější z těchto útvarů bylo království sabejské (připomeňme biblickou královnu ze Sáby, proslulou návštěvníci židovského krále Šalomouna) s pozdějším hlavním městem Ma'arib, kde zbytky ohromné přehrady (stržené povodní kolem roku 570) a zavlažovacího systému dodnes ukazují na technologickou vyspělost tehdejšího zemědělství.

Království, které se rozkládalo na území dnešního Jemenu u Adenského zálivu a jehož trvání lze vymezit obdobím přibližně od roku 950 před n. l. až do roku 115 před n. l., svým politickým a hospodářským významem zasahovalo daleko na sever poloostrova. Jeho prosperita se opírala o tranzitní obchod, který dosáhl svého vrcholu ve 2. století před n. l. a byl veden po karavanní cestě v západní oblasti poloostrova, o vývoz myrhy a koření. Zboží (zlato, drahokamy, koření) směřovalo z jižní Arábie podél Rudého moře i Perského zálivu na sever do Sýrie, Egypta a Mezopotámie. V roce 115 před n. l. se v království zmocnili vlády příbuzní Sabejců z rodu Himjarovců, kteří se pak nadále titulovali jako králové Sáby. Ti rozšířili své panství do oblasti Perského zálivu a daleko do střední Arábie a ovládli obchod mezi Indií a Sýrií, kde jejich obchodními partnery byla tranzitní pouštní města Petra a Palmyra.

V jižní Arábii vznikla i svébytná literatura, z níž se však dochovalo jen několik tisíc nápisů zaznamenaných v kameni či

kovu v jihoarabském písmu, odvozeném z abecedy Fénicianů. Převládalo polyteistické náboženství, v čele astrálního systému víry bylo měsíční božstvo.

Od nabatejského království k římské provincii

Na Arabském poloostrově vzniklo ještě několik starověkých států, uvedme alespoň království Lihjánovců se střediskem v Dedanu v Hidžázu, později království Kinda ve střední Arábii. Nejvýznamnějším státem předislámských Arabů bylo království Nabatejců. Ti přišli v 6. století před n. l. z jižní Arábie na sever Arabského poloostrova. Na základě kurzívního aramejského písma, používaného Nabatejci, vzniklo ve 3. století n. l. tzv. písmo *naschi*, které arabština používá dodnes. Nabatejci ovládli území od severního Hidžázu k Mrtvému moři, vytvořili rozsáhlé skalní město v Petře (dnes jižní Jordánsko), v němž se od 4. století před n. l. soustředil karavanní obchod mezi jižní Arábií a Středomořím. Roku 312 před n. l. úspěšně čelili dobytčím pokusům syrského krále, epigona Alexandra Velikého, později náleželi do sféry vlivu egyptských Ptolemaiovců, kdy byla jejich kultura silně helenizována, a nakonec se stali spojenci Říma. V roce 24 před n. l. se Nabatejci podíleli na mohutné výpravě římského vojevůdce Aelia Galla, která se z Egypta neúspěšně pokusila o dobytí jižní Arábie a ovládnutí karavanních cest. V roce 106, za císaře Trajána, bylo nakonec nabatejské království včleněno do římské říše jako *Provincia Arabia*.

Na západě v Hidžázu, podobně jako v Jemenu, žila ve městech i arabsko-židovská komunita, zejména v Jatribu (pozdější Medina). Po zničení Jeruzaléma vojevůdcem Titem Flaviem roku 70 n. l., který dokončil tažení císaře Vespasiana proti židovským povstalcům, totiž židovští přistěhovalci snadno získávali konvertity mezi místním arabským obyvatelstvem, které za své nepřátele považovalo především křesťanskou Byzanci a Habeš. Judaismus přijal i poslední himjarovský král Zu Nawas, který roku 523 vyvraždil křesťany v Nadžránu na jemenském pomezí.

Římské výboje v Egyptě, především působení římského loďstva na Rudém moři a v Sýrii, nakonec vedly k nezadržitelnému

úpadku celého poloostrova, který kolem roku 570 dovršila zkáza ma'aribské přehrad a s ní spojená migrace z jihu na sever poloostrova. V této době ovládl jižní Arábii habešský král z Aksumu a později perský Sasánovec Chusrav I. Roku 570 podnikl etiopský vládce Jemenu Abrahah výpravu proti Mekce a podle výkladu koránu město před zkázou zachránil zázrak. Na místní obyvatele největší dojem udělali sloni používání habešským vojskem, proto se pro tento vpád vžil název Rok slona.

Přes tento vpád Mekka, na rozdíl od dřívějších obchodních středisek v Arábii, poměrně vzkvétala. Již v Ptolemaiově spise se objevuje jako Macaroba (ze sabejského *makuraba* – svatyně). Důležitým střediskem náboženského, ještě předislámského kultu tam byla jednoduchá svatyně – Ka'ba – s Černým kamenem (bazalt, snad meteorit), jenž byl později, po vzniku islámu, začleněn do nového vyznání a stal se nejsvětější islámskou relikvií. Podle pověsti Ka'bu vybudoval Adam po svém vyhnání z ráje podle nebeského vzoru. Před potopou světa byla svatyně vzata do nebe a poté znovu postavena prorokem Ibrahimem a jeho synem Ismáílem, jimž archanděl Gabriel vrátil Černý kámen. Čelem k tomuto symbolu víry, dnes na nádvoří Velké mešity v Mekce, se muslimové na celém světě modlí.

Zápas mocností o jižní Arábii byl literárně zpracován v jednom z nejstarších arabských rytířských eposů *Život Sajfa ibn zi Jazana* (Sírat Sajf...). Prince Sajfa, potomka posledního himjarovského vládce, Habešané zbavili trůnu, ten však pomocí perského krále vyhnal Habešany ze země. Římská hegemonie na severu a persko-habešské války na jihu odsunuly celou oblast na okraj starověkého světa, pouze východ poloostrova spojený se sasánovskou Persií si udržel svůj význam, neboť tudy vedla obchodní cesta mezi Mezopotámií a Indií. Pod vlivem Byzance zde vyrostly početné křesťanské komunity a dnes lze těžko uvěřit, že půl tisíciletí před pražským biskupstvím již existovala biskupství v Darínu a Katífu.

Kultura kmenové společnosti

Na Arabském poloostrově v drsných klimatických podmínkách, při nedostatku vodních srážek a neexistenci vodních toků byly základní podmínkou osídlení podzemní zdroje vody.

Izolovanost těchto zdrojů způsobovala odloučenost jednotlivých oáz, stanových táborů beduínů i městských center, a tak znemožňovala vznik jednotné sociální a politické struktury. Od nepaměti do 20. století zde převažovalo pastevectví, kočovné obyvatelstvo bylo nositelem převládajících rodově kmenových vztahů. Kmenová pospolitost byla předpokladem i výsledkem společného vlastnictví půdy, které vyplývalo z jejího sporadického obdělávání.

Kočovný chov dobytka (velbloudů, ovcí, koz, oslů) byl doplňován primitivním zemědělstvím v oázách. Opakující se období sucha vedla jednak k vystěhovalectví do jiných oblastí, jednak k usazování v oázách, kde se pěstovalo ovoce (datle) a obilí. Proměnlivá situace, kdy část kmenů se usazovala a jiná pokračovala v kočování, byla zdrojem neustálých pouštních konfliktů mezi obyvatelstvem usazeným v oázách a neklidným živlem kočovných nomádů. Z podmínek tohoto způsobu života se odvozovaly vztahy nadřazenosti a podřízenosti jednotlivých kmenů, rozdělení společnosti na kočovníky, polokočovníky a usedlíky, kastovní skupiny řemeslníků, otroky i propuštěnce.

V čele kmenů stáli šajchové (stařešinové či náčelníci) a emírové (vévodové či knížata), formálně volení představiteli jednotlivých rodů, nicméně jejich vůdcovství bylo dědičné a omezené na nejvlivnější členy nejmocnějších rodů. Beduínská aristokracie spíše různým způsobem kořistila z usedlého obyvatelstva než z příslušníků svého kmene. Zbraně a mobilita beduínů umožňovaly kmenovým náčelníkům přinutit zemědělce k odvádění různých dávek, daní a cel, kterými zatěžovali podřízené usedlé obyvatelstvo i obchodní karavany.

Pro mezikmenové střety předislámském období tradiční arabská historiografie používala termín *Dny Arabů* (Ajjám al-Arab). Taková vyprávění dodnes dochovaná lidovou tradicí barvitě líčí, jak bezvýznamný spor o zabitou velbloudici z majetku staré vdovy přerostl údajně ve čtyřicetiletou mezikmenovou válku mezi kmenem Bakr a Taglib, další čtyřicetiletá válka prý vypukla z rivality dvou čistokrevných koní, Dáhis a Ghabrá, kteří patřili náčelníkům soupeřících kmenů Abs a Zubján. Jiné takové vyprávění dochované lidovou tradicí, *Den Zú Kár*, je nazváno podle studny v Mezopotámii, kde tři tisíce arabských bojovníků porazilo početnější perská vojska.

Vedle zmíněných rytířských eposů a hrdinských vyprávění, často v rýmované próze, spadá do tohoto období i vznik ranných tvarů arabské poezie, zejména ódy (*kasídy*), tzv. účelové básně, které vedle věčného tématu lásky oslavují ideály kmenové společnosti: odvahu, věrnost, velkorysost. Klasický tvar kasíd, básní se sedmi až sty verši, se ovšem dotvořil až později.

Kasída se skládá ze tří samostatných částí spojených společným metrem a rýmem: První část obsahuje lyrický úvod, kde básník obvykle vyjadřuje svůj smutek, když nachází opuštěný tábor své milé, druhá část obsahuje popis milenky autora, která je přirovnávána ke gazele či antilopě, popis cesty, vyličení nebezpečného putování stepí či pouští a chvála koně či velblouda, na kterém autor přijel. Třetí účelová část je oslavou odvahy, šlechtivosti nebo pohostinnosti osoby, od které básník očekává odměnu za svou poezii. Z úvodu kasídy vznikla později drobnější forma v žánru erotické, reflexní či oslavné lyriky (*gazel*).

Sedm neslavnějších ód, které zvítězily v dobové soutěži básníků (mezi básníky byly také ženy), bylo podle legendy vyšito zlatem na hedvábí a zavěšeno v Ka'bě v Mekce, odtud tzv. básně zavěšené (*mu'allaky*), které se dodnes považují za jeden z vrcholů klasické arabské poezie. Mezi nejslavnější předislámské básníky patřil Antar ibn Šaddad, sám hrdina známého rytířského eposu *Život Antara* (*Sírat Antar*, česky vyšlo jako *Román o Antarovi*). V jedné z mu'allak vylíčil každodenní život beduíňů, řadu bitevních scén, především však lásku ke své milované sestřence Able.

Poezie byla téměř jediným zrcadlem tohoto pouštního světa předislámských kočovníků, ve kterém sice často nebyly uspokojeny ani nejzákladnější životní potřeby, ale nechybělo v něm umění slova. Dá se říci, že celá arabská civilizace vznikla z poezie tak, jak poznamenal arabský autor z 9. století o svých předcích: *Poezie byla jejich sbírkou vědění a sumou jejich moudrosti. Jí začínali a k ní se stále vraceli.*

Arabský poloostrov od vzniku a rozšíření islámu

Vystoupení Muhammada a korán

Zakladatel nového monoteistického náboženství – islámu – Muhammad (česky též Mohamed) se narodil v Mekce okolo roku 570. Pocházel z rodu Banú Hášim, patřícího k mekkánskému kmeni Kurajšovců, který představoval zdejší obchodní oligarchii. Kurajšovci tehdy ovládali tuto kupeckou republiku, v níž tranzitní obchod byl hlavním zdrojem bohatství obyvatel Mekky, která měla i svůj senát (*dar nadua*), ten se ovšem shromažďoval jen zřídka a veřejné záležitosti se obvykle řešily projednáním na tržišti. Mekkánci organizovali a zabezpečovali karavany, v té době čítající až dva tisíce pět set velbloudů a sto až tři sta lidí, ve směnárnách Mekky se vyměňovaly zlaté byzantské dináry, stříbrné drachmy íránských Sasánovců a jemenských Himjarovců. Odjezdy a příjezdy karavan byly největší společenskou událostí.

O Muhammadově mládí mnoho nevíme, neboť první prorokův životopis byl napsán teprve 150 let po jeho smrti. Muhammad byl od dětství sirotek, byl vychováván svým strýcem Abú Tálibem, kterého doprovázel i na obchodních cestách do Sýrie. V dvaceti pěti letech se oženil s o patnáct let starší bohatou vdovou Chadídžou, které dříve vypomáhal v jejím obchodním podnikání. Ta mu poskytla nejen materiální zázemí, ale i psychickou podporu v době, kdy vystoupil jako prorok a byl za to v Mekce nenáviděn.

Ve věku 40 let (snad roku 610 či 611) prožil Muhammad během nočních meditací v závěru měsíce ramadánu v jeskyni hory Hirá u Mekky první zvěstování od boha (Alláha), kterého se mu dostalo prostřednictvím anděla Gabriela (Džibríla). Poté vystoupil a zahájil svou dráhu proroka náboženství nového (islám znamená odevzdání se do vůle boží). Pro muslimy je Muhammad posel boží, který jako poslední prorok svým poselstvím završuje dřívější židovská a křesťanská zjevení. Mu-

hammadova zjevení byla v první polovině 7. století kodifikována v koránu.

Korán, podle muslimské víry Boží slovo, napsaný v rýmované próze se dělí na 114 kapitol (*súra*), ty se dále dělí na jednotlivé verše (*ájja*), jichž je 6 226. Každá súra, mimo deváté, začíná formulí *Ve jménu boha milosrdného a slitovného*. Po krátké vstupní sůře Fátiha (tzv. Otvíratelka) jsou kapitoly řazeny nikoli chronologicky, podle toho kdy vznikly (súra 96 se pokládá za první zjevení Boží slovo), ale formálně – podle délky od nejdelší po nejkratší a bez ohledu na obsah. Lze rozlišit súry mekkánské (90), kde Muhammad vystupuje jako plamenný posel nové víry, a medinské (24), kde Muhammad již vystupuje více jako zákonodárce a státník. Spolu s arabskou poezií vytvořil korán základ klasické arabštiny, která byla po staletí jazykem vědy, filozofie a literatury. Později byl korán doplněn o souhrn prorokových činů a výroků (*hadís*), jak jej na základě ústního vyprávění dochovala tradice (*sunna*), kodifikovaná sbírkami *hadísů* z 9. století. Korán a sunna vytvořily základ islámského práva, zvané *šaría* (cesta), tj. soubor pravidel, kterými se má muslim řídit na cestě ke spáse. Zahrnuje nejen povinnosti člověka k bohu, ale i normy jednání a chování každého muslima v soukromém i společenském životě.

Na počátku Muhammadovu víru přijalo jen několik blízkých příbuzných a malá hrstka lidí znechucených kořistnictvím Kurajšovců. Většina obyvatel Mekky nové náboženství odmítala, mimo jiné i z obavy, že nový monoteismus bude znamenat konec příjmů z poutí ke Ka'bě. Část Muhammadových přívrženců musela roku 615 před jejich nepřátelstvím uprchnout až do Habeše. Rozhodujícím impulsem pro rozšíření nové víry bylo přijetí islámu schopným Umarem ibn al-Chattábem (později se stal druhým chalífou, nástupcem proroka Muhammada). Vzhledem k nepřátelskému prostředí v Mekce se Muhammad – po smrti svých nejvěrnějších příznivců, manželky Chadídži a Alího ibn Táliba – rozhodl přijmout pozvání kupců z města Jatribu, kteří mu příslibili ochranu a přijetí jeho učení. Jeho odchod (*hidžra*) roku 622 do města, které přijalo nový název al-Medinat al-munawwara (Město světla), byl později vzat za počátek nového muslimského letopočtu. V Medině se stal Muhammad vůdcem islámské obce (*umma*), která na náboženském zákla-

dě nahrazovala dosavadní kmenovou organizaci společnosti. Po velkých těžkostech i řadě neúspěchů nakonec v roce 630 triumfálně vstoupil do Mekky, kde potvrdil dosavadní kult Ka'by v rámci nové víry. Když v roce 632 Muhammad v Medině zemřel, nová víra se rozšířila na velkou část Arabského poloostrova. Zatímco Medina byla hlavním městem raného arabsko-islámského státu, dokud se jím roku 661 nestal Damašek, Mekka se stala duchovním centrem islámu.

Muhammad nezanechal po sobě žádného mužského potomka a ve svém učení nikdy neřešil otázku nástupnictví. A tak po jeho smrti řada kmenů, která nominálně přijala islám, odmítla uznat jeho nástupce. Odpadlictví potlačil prorokův tchán Abú Bakr, kterého si Muhammadovi nejbližší druzi zvolili nástupcem, chalífou (česky též kalif). Abú Bakr poté ovládl většinu Arabského poloostrova a druhý chalífa Umar ibn al-Chattáb (vládl 634–644) zahájil rychlou expanzi do sousedních zemí. Jedna arabská armáda udeřila na byzantskou Sýrii, kde roku 636 porazila padesátitisícovou byzantskou armádu na řece Jarmuk, druhá armáda vtáhla do Iráku, a později se také obrátila do Sýrie. Roku 639 arabská vojska vpadla do byzantského Egypta, v polovině 7. století dosáhla na východě hranic Indie. Do konce 7. století arabsko-muslimská vojska ovládla velkou část Středního východu a severní Afriky.

Zároveň probíhal boj o moc mezi prorokovými „náměstky“. A tak se stalo, že v Medině byl zavražděn třetí chalífa Usmán ibn al-Affán a chalífou se stal Muhammadův bratranec a zeť Alí ibn Tálib. Ten se sice těšil podpoře muslimů jak z Mekky, tak Mediny, ale musel čelit opozici z několika stran (skupina kolem vdovy po Muhammadovi Ajši, mstitelé Usmánovy vraždy v čele s Umajjovci). Vyhrocení sporu o charakter nástupnictví bylo tak na počátku rozkolu islámské náboženské obce. Svě odpůrce, podporované vdovou Ajšou, dcerou Abú Bakra, porazil Alí roku 656 v tzv. Velbloudí bitvě (Ajša na velbloudu povzbuzovala jeho protivníky) u Basry. Strana Alího (*š'at Alí* – odtud ší'ité), prosazující za chalífu Alího, však byla nakonec poražena roku 657 v bitvě u Siffínu Mu'áwijou z rodu Umajjovců. Ochota Alího přistoupit na smířčí soud zapříčinila, že ztratil velkou část svých spolubojovníků, kteří jej opustili a založili vlastní sektu (cháridža). Sám Alí byl roku 661 cháridžity zavražděn v Kúfě